

УДК 343.211.4

Михайло Кондра,*аспірант кафедри кримінального права та кримінології
Львівського національного університету імені Івана Франка*

ВПЛИВ ПРИНЦИПУ РІВНОСТІ НА ФОРМИ РЕАЛІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Стаття присвячена з'ясуванню впливу принципу рівності на форми реалізації кримінальної відповідальності, зокрема на таку форму, яка передбачає осуд особи зі звільненням від покарання. Для цього поетатно аналізуються форми реалізації кримінальної відповідальності, обґрунтовується те, чому певні кримінально-правові інститути можна віднести до таких форм, а деякі ні.

Ключові слова: принципи кримінального права, кримінальна відповідальність, форма реалізації кримінальної відповідальності, покарання, звільнення від покарання, осуд.

Постановка проблеми. Питання форм реалізації кримінальної відповідальності в науці кримінального матеріального права є дискусійними. Спираючись на попередні наукові доробки, ми запропонуємо власне розуміння таких форм та виділимо дискусійні питання, деякі з яких, на наш погляд, не відповідають вимогам дотримання принципу рівності у кримінальному праві України.

Стан дослідження. Різні підходи до розуміння форм реалізації кримінальної відповідальності були детально проаналізовані Ю. А. Пономаренком [1]. Також дуже добре та всебічно були проаналізовані такі форми Є. О. Письменським [2], Н. І. Устрицькою [3], А. В. Ландиною [4], І. В. Красницьким [5] та іншими науковцями. Однак, на жаль, доводиться констатувати, що дослідження впливу принципу рівності у кримінальному праві України на форми реалізації кримінальної відповідальності не проводилось. Тому не вирішені питання форм реалізації кримінальної відповідальності, які мають безпосереднє відношення до принципу рівності. Наприклад: чи можливе звільнення від покарання без його призначення і чи не ставить воно у привілейоване становище певних осіб порівняно з іншими.

Метою дослідження є формулювання обґрунтованих висновків щодо значення принципу рівності для форм реалізації кримінальної відповідальності, зокрема осуду особи, поєднаному зі звільненням від покарання.

Виклад основного матеріалу. Як слушно пишуть О. О. Дудоров та М. І. Хавронюк, «форма реалізації кримінальної відповідальності – це заходи, пов'язані із кримінальною відповідальністю» [6, с. 294]. На наш погляд, за критерієм «можливий варіант поєднання елементів змісту кримінальної відповідальності», який запропонував І. В. Красницький

[5, с. 152], варто виділяти чотири форми реалізації (прояву) кримінальної відповідальності:

I. Осуд, поєднаний із призначенням покарання (-нь), передбаченого (-них) статтею 51 КК України, та його (їх) подальше відбування. Це найбільш проста з погляду застосування та репресивна форма. **Формула: осуд + покарання, але можливо + застосування примусових заходів медичного характеру у випадках, передбачених ч. 3 ст. 19, ч. 2 ст. 20 КК України;**

II. Осуд, поєднаний із призначенням покарання (-нь), передбаченого (-них) статтею 51 КК України, але водночас звільненням від покарання (ч. 4 ст. 74, ч. 5 ст. 74, ст. 85, ст. 105 КК України). **Формула: осуд + покарання - звільнення від покарання, але можливо + застосування примусових заходів медичного (у випадку, передбаченому ч. 3 ст. 19 КК України) або виховного характеру (у випадку, передбаченому ст. 105 КК України);**

III. Осуд, поєднаний із призначенням покарання (-нь), передбаченого (-них) статтею 51 КК України, але водночас зі звільненням від відбування покарання (умовно-достроково чи з випробуванням: ст. 75, ч. 1-3, 5, 6 ст. 79, 80, 81, ч. 1-3, 5, 6 ст. 83, ч. 2 ст. 86, ч. 3 ст. 87, 104, 106, 107 КК України). **Формула: осуд + покарання – звільнення від відбування покарання.**

Одразу зазначимо, що ми не підтримуємо позицію окремих науковців, що передбачені КК України інші заходи кримінально-правового характеру (зокрема, заходи щодо юридичних осіб) [7] є однією із форм реалізації кримінальної відповідальності. Для цього не має підстав, адже вони мають зовсім інше завдання, ніж кримінальна відповідальність, не можуть застосовуватися автономно та реалізуються поряд із такою відповідальністю.

Наведемо аргументи на прикладі спеціальної конфіскації. Так, Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України стосовно виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» від 18.04.2013 № 222 КК України був доповнений положеннями про спеціальну конфіскацію, а тому з'явилися дві нові статті у ЗЧ КК України (ст. 96-1, ст. 96-2 КК України). Свого часу О. Я. Кондра детально проаналізував правову природу спеціальної конфіскації [8] і дійшов висновку, що «спеціальна конфіскація не може виконувати завдання кримінально-правової охорони, оскільки вона настає лише постфактум і лише за спеціальних умов наявності певних речей матеріального світу, якими завдається шкода об'єкту» [8, с. 278]. Також В. М. Бурдін зазначає, що «вказівка у санкціях окремих статей Особливої частини КК України на застосування до особи «спеціальної конфіскації», котра за своєю суттю є заходом процесуального примусу, не означає, що це положення входить до змісту кримінально-правової норми. Положення про спеціальну конфіскацію не є якимось новелю законодавства, оскільки йдеться не про що інше, а саме про порядок поводження з речовими доказами, про що вказується у ст. 69 КПК УРСР та ст. 81 КПК України» [9]. З вищевикладеного видно, що спеціальна конфіскація має чітку процесуальну правову природу, а тому розміщення норм щодо неї у КК України є невдалим. З іншого боку, аксіомою є те, що кримінальна відповідальність має матеріальну правову природу та є інститутом кримінального матеріального права. Крім цього, спеціальна конфіскація може застосовуватися, крім ухвалення обвинувального вироку, ще й у випадках постановлення судом ухвал: про звільнення особи від кримінальної відповідальності; про застосування примусових заходів медичного характеру; про застосування примусових заходів виховного характеру (п. 2-4 ч. 2 ст. 96-1 КК України). Водночас кримінальна відповідальність починається та реалізовується виключно з моменту та у зв'язку з ухваленням судом обвинувального вироку.

Інакше кажучи, «заходи кримінально-правового характеру» – це ширше за обсягом терміно-поняття стосовно терміно-поняття «кримінальна відповідальність», однак водночас такі заходи є підсистемою ще ширшого терміно-поняття «кримінально-правові наслідки» та охоплюються останнім.

Дискусійними є віднесення до форм реалізації кримінальної відповідальності: звільнення особи від кримінальної від-

повідальності; звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру до неповнолітньої особи; застосування до обмежено осудної особи примусових заходів медичного характеру.

На наш погляд, звільнення особи від кримінальної відповідальності не варто розглядати **взагалі** як форму реалізації останньої, а звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру до неповнолітньої особи, яка скоїла злочин у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність та застосування до обмежено осудної особи примусових заходів медичного характеру, не варто розглядати як окремі форми реалізації, адже вони цілком реалізуються в межах інших.

Щодо першого – однією із принципових ознак інституту звільнення від кримінальної відповідальності є відмова суду від осуду особи від імені держави. Тобто відсутня ознака, яка притаманна всім формам реалізації кримінальної відповідальності. До того ж звільнення від кримінальної відповідальності має чітку часову межу можливості її застосування – до набрання обвинувальним вироком суду законної сили, адже з цього моменту кримінальна відповідальність вважається такою, що вже реалізована в одній із форм. Ще можна зазначити, що звільнення від кримінальної відповідальності згідно з п. 1) ч. 2 ст. 284 КПК України, процесуально завершується винесенням ухвали суду про закриття кримінального провадження у зв'язку зі звільненням особи від кримінальної відповідальності. А форми реалізації кримінальної відповідальності завжди процесуально завершуються винесенням судом обвинувального вироку (ч. 2 ст. 373, абз. 6 п. 2) ч. 3 ст. 374 КПК України).

До цього додамо, що з тих самих причин не варто вважати ні реалізацією кримінальної відповідальності, ні її формами застосування примусових заходів медичного характеру до неосудного чи примусових заходів виховного характеру до неповнолітньої особи (за термінологією КПК України: особи, яка після досягнення одинадцятирічного віку до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність), яка вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого КК України. На користь цього можна сказати, що у цьому випадку відсутній такий елемент складу злочину, як суб'єкт, а отже, відсутні всі необхідні його ознаки. А тому, кримінальна відповідальність не може наставати, адже, згідно з ч. 2 ст. 2 КК України, підставою останньої є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого цим Кодексом.

Щодо другого – звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру до неповнолітньої особи, яка скоїла злочин у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, не є окремою формою реалізації кримінальної відповідальності, адже реалізується в межах інших форм. Тобто примусові заходи виховного характеру не призначаються самостійно, а завжди поєднуються із застосуванням покарання і наступним звільненням від нього чи його відбудовання (ст. 104, 105 КК України).

Щодо третього – застосування до обмежено осудної особи примусових заходів медичного характеру завжди відбувається у межах призначеного судом покарання як окремої форми реалізації кримінальної відповідальності, на що слушно вказували В. М. Бурдін [10, с. 28-82; 11] та О. О. Дудоров [12, с. 84].

Складним є вирішення проблеми узгодженості кримінального закону і КПК України в частині другої форми реалізації кримінальної відповідальності. Проблема полягає в тому, як це повинно відбуватись – шляхом ухвалення обвинувального вироку із призначенням покарання і звільненням від нього чи ухвалення обвинувального вироку та не призначення покарання взагалі (і таким чином особа звільняється від покарання). До речі, О. О. Дудоров, наводячи приклади реалізації найбільш ліберальної форми реалізації кримінальної відповідальності (оформлення осуду від імені держави, але без призначення покарання), фактично вказує випадки, коли особа звільняється від покарання [13, с. 142]. Із ходу думок О. О. Дудорова вбачається, що суд засуджує особу обвинувальним вироком без призначення покарання, і одночасно повинен звільнити особу від покарання.

Коріння цієї проблеми полягає в тому, що з ч. 3 ст. 88 КК України, котра описує правові наслідки судимості, випливає, що особа в одному випадку може бути засуджена за обвинувальним вироком суду **без призначення покарання**, а також як окремий випадок вказується можливість засудження обвинувальним вироком особи **зі звільненням від покарання**. Тобто із цієї норми вбачається можливість ухвалення обвинувального вироку без призначення покарання, окремо – поряд з обвинувальним вироком зі звільненням від покарання. Хоча розділ XII ЗЧ КК України, котрий має назву «Звільнення від покарання та його відбудовання», не згадує про можливість ухвалення обвинувального вироку без призначення покарання, і в жодній іншій статті КК прямо не згадуються підстави для ухвалення такого вироку. Натомість, проаналізувавши текст кримінального мате-

ріального закону, можна стверджувати, що про звільнення від покарання КК України згадує у низці статей розділу XII: ч. 1 ст. 74, ч. 2 ст. 74, ч. 4 ст. 74, ч. 5 ст. 74, ч. 4 ст. 79, ч. 4 ст. 83, ст. 84, 85, 105.

Дуже розпливчато про звільнення від покарання законодавець згадує у ч. 3 ст. 19 КК України, коли пише, що «не підлягає покаранню особа, яка вчинила злочин у стані осудності, але до постановлення вироку захворіла на психічну хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними. До такої особи за рішенням суду можуть застосовуватися примусові заходи медичного характеру, а після одужання така особа може підлягати покаранню». Виникає питання: такій особі поряд із примусовими заходами медичного характеру призначається покарання зі звільненням від нього чи покарання не призначається взагалі. Тут відповідь можна отримати у роз'ясненні Пленуму Верховного Суду України, котрий у п. 6 Постанови № 2 від 19.03.1982 «Про судову практику по застосуванню примусових заходів медичного характеру» визнає «правильною практикою тих судів, які постановляють **обвинувальний вирок і при призначенні засудженому покарання** враховують його психічний стан як пом'якшуючу покарання обставину **з одночасним застосуванням примусового заходу медичного характеру** у виді амбулаторної психіатричної допомоги за місцем відбування покарання».

Щодо можливості звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру дещо складніша ситуація. Так, в абз. 4 п. 16 Інформаційного листа ВСС України від 16 січня 2017 року «Про практику здійснення судами кримінального провадження щодо неповнолітніх» роз'яснено, що, приймаючи рішення про звільнення неповнолітнього від покарання із застосуванням заходів виховного характеру відповідно до ч. 2 ст. 373 КПК України, суд постановляє вирок, яким визнає обвинуваченого винуватим у скоєному злочині (кримінальному правопорушенні), керуючись ст. 105 КК, **звільняє його від покарання без визначення його виду і розміру** та застосовує примусові заходи виховного характеру.

Треба звернутися до положень чинного КПК України щодо цього питання. У ч. 2 ст. 373 КПК України вказується, що якщо обвинувачений визнається винуватим у вчиненні кримінального правопорушення, суд ухвалює обвинувальний вирок і призначає покарання, звільняє від покарання чи від його відбудовання у випадках, передбачених законом України про кримінальну відпові-

дальність, або застосовує інші заходи, передбачені законом України про кримінальну відповідальність. До того ж, як вимагає п. 6 ч. 1 ст. 368 КПК України, ухвалюючи вирок, суд повинен вирішити питання, зокрема, щодо того, **яка міра покарання має бути призначена обвинуваченому і чи повинен він її відбувати**, а у п. 2) ч. 4 ст. 374 КПК України написано, що у резолютивній частині вироку, у разі визнання особи винуватою, зазначається, зокрема, покарання, призначене кожному з обвинувачень, що визнані судом доведеними, та остаточна міра покарання, вибрана судом. Тобто із цих положень не вбачається можливість ухвалення обвинувального вироку без призначення покарання. Хоча задля справедливості зазначимо, що у ч. 1 ст. 377 КПК України написано, що «якщо обвинувачений тримається під вартою, суд звільняє його з-під варти в залі судового засідання у разі, зокрема, ухвалення обвинувального вироку без призначення покарання». Це єдиний випадок, коли у тексті кримінального процесуального закону згадується про обвинувальний вирок без призначення покарання. Тому в цьому контексті норми КПК України не узгоджені між собою, окрім того що не узгоджені з КК України. На наш погляд, це є наслідком порушення правил юридичної техніки та безсистемного підходу до написання текстів відповідних законодавчих актів.

Треба зауважити, що старий КПК 1960 року, у редакції до 2001 року (до проведення т. зв. «малої судової реформи»), у ст. 327 передбачав випадок ухвалення обвинувального вироку без призначення покарання (ч. 3 ст. 327 КПК 1960 року у редакції до 2001 року), що зазначав А. А. Павлишин [14]. Це положення давало підстави ряду науковців як один із видів обвинувального вироку виділяти обвинувальний вирок без призначення покарання [15; 16; 17].

Тому в питаннях можливості та підстав ухвалення обвинувального вироку без призначення покарання положення кримінального матеріального та кримінального процесуального права не однозначні та не узгоджені між собою. Ми пропонуємо цю проблему для її вирішення розглядати крізь призму принципів кримінального права. Перше – не є зрозумілою позиція науковців [13, с. 142-143] щодо того, чому у випадках звільнення від покарання (II форма реалізації кримінальної відповідальності) повинен ухвалюватися обвинувальний вирок без попереднього призначення відповідного покарання. Для цього немає законодавчого підґрунтя. Звертаємо увагу, що у ч. 3 ст. 88 КК України написано, що «особи, засудже-

ні за вироком суду без призначення покарання або із звільненням від покарання ... визнаються такими, що не мають судимості». Тобто сам законодавець розділив вирок суду без призначення покарання та вирок суду зі звільненням від покарання. До того ж ч. 3 ст. 88 КК України – це єдина згадка про вирок суду без призначення покарання, більше про цю ніби «форму реалізації кримінальної відповідальності» жодним чином не згадується у кримінальному матеріальному законі. Тому ми погоджуємося з Є. О. Письменським та О. В. Євдокімовою, що «звільнення від покарання або його відбування може мати місце лише після того, як покарання було призначене» [2, с. 25; 18, с. 111].

Друге – з погляду принципу рівності, який, реалізуючись у кримінальному матеріальному праві, передбачає застосування диференційованого підходу у вирішенні питань кримінального матеріального права, на наше переконання, звільнення від покарання без його призначення створює для такого винного необґрунтовані переваги, які полягають в тому, що тоді суд не бере до уваги засади призначення покарання. І це логічно, адже як можна брати до уваги правила призначення покарання, при цьому не призначаючи його? Тобто суд не бере до уваги ступінь тяжкості скоєного злочину, особу винного, обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання, чи злочин був закінчений, чи вчинений у співучасті т. д. Інакше кажучи, йому можуть стати невідомими обставини про особу, щодо якої вирішуються такі питання, які можуть вплинути на прийняття судом кінцевого рішення. А це ставить таких осіб у необґрунтовано привілейоване становище порівняно з іншими особами, щодо яких вирішуватимуться питання застосування цієї форми реалізації кримінальної відповідальності. У такому випадку ще не зрозуміло, як суд має визнати, що (згідно з ч. 4 ст. 74 КК України) таку особу з урахуванням бездоганної поведінки і сумлінного ставлення до праці на час розгляду справи в суді не можна вважати суспільно небезпечною. Або як з'ясувати (згідно з ч. 1 ст. 105 КК України), що неповнолітній внаслідок щирого каяття та подальшої бездоганної поведінки на момент постановлення вироку не потребує застосування покарання? На наш погляд, існування такої ситуації та практики порушує кримінально-матеріальний аспект принципу рівності, адже в усіх інших формах реалізації кримінальної відповідальності суд з'ясовує викладені вище обставини, складає повну картину щодо такої особи і вже тоді вирішує, звільняти таку особу від відбування покарання чи ні. До того ж можливість звільняти від

покарання без урахування зазначених вище обставин не дає можливості реалізуватися принципу рівності призначення покарання, адже він реалізується через загальні засади призначення покарання, на що звертав увагу Пленум ВС України [19].

На наш погляд, правильною виглядатиме практика ухвалення обвинувального вироку із призначенням покарання, але з одночасним звільненням від нього. Це і буде реалізацією «найліберальнішої» форми кримінальної відповідальності. З огляду на вищезазначене, ми не можемо підтримати підхід О. О. Дудорова, котрий, аналізуючи таку форму реалізації кримінальної відповідальності, як ухвалення обвинувального вироку, що, однак, не поєднується з призначенням злочинцю будь-якого заходу кримінального покарання, як можливі випадки, коли суд взагалі не признає винним покарання, називає ч. 4 та 5 ст. 74, ч. 2 ст. 84, ст. 105 КК України, посиляючись на ч. 3 ст. 88 КК України [13, с. 142-143].

Висновки.

З огляду на наведене вище, можна сформулювати такі висновки цього дослідження.

1. На підставі аналізу тексту кримінального закону та певних кримінально-правових інститутів можна виділити три самостійні форми реалізації кримінальної відповідальності.

2. Щодо кожної з них специфічний вплив мають принципи у кримінальному праві, зокрема принцип рівності.

3. З погляду принципу диференційованої рівності, осуд особи зі звільненням від покарання без його призначення не відповідає принципу рівності у кримінальному праві.

Список використаних джерел:

1. Пономаренко Ю.А. Форми реалізації кримінальної відповідальності за кримінальним законодавством України. Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Серія «Право». 2013. Вип. 20. С. 65–72.

2. Письменський Є. О. Звільнення від покарання та його відбування: проблеми кримінального законодавства та практики його застосування : монографія. Луганськ : ТОВ «Віртуальна реальність», 2011. 386 с.

3. Устрицька Н. І. Форми реалізації кримінальної відповідальності: деякі міркування. Вісник Херсонського державного університету. 2016. №1. С. 50–53.

4. Ландина А. В. Кримінальна відповідальність: форми реалізації. Вісник Луганського дер-

жавного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. 2011. Вип. 4. С. 112-117.

5. Красницький І.В. Кримінальна відповідальність як інститут кримінального права Франції та України: порівняльний аналіз. Львів: Львівський держ. ун-т внутр. справ, 2008. 232 с.

6. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право: навч. посібник / за заг. ред. М. І. Хавронюка. К.: Ваіте, 2014. 944 с.

7. Лихова С.Я. Юридичні особи як суб'єкти кримінальної відповідальності за КК України. Кримінальне право і кримінологія. Юридичний вісник. 2014. С. 128.

8. Кондра О. Я. Проблеми правової природи «спеціальної конфіскації» у кримінально-правових санкціях. Вісник Львівського університету. Серія «Юридична». 2010. Вип. № 50. С. 276-287.

9. Бурдін В.М. Санкції окремих статей Особливої частини КК України потребують змін. Життя і право. 2004. № 4. С. 48.

10. Бурдін В.М. Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені у стані сильного душевного хвилювання: монографія. Львів: ПАІС, 2006. 200 с.

11. Бурдін В. Про співвідношення понять «стан сильного душевного хвилювання» та «обмежена осудність». Вісник Львівського університету. Серія «Юридична». 2006. Випуск 43. С. 277–278.

12. Дудоров О.О. Кримінальна відповідальність: аналіз основних наукових концепцій. Наука і правоохорона. 2009. № 1-2. С. 75–84.

13. Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник / за заг. ред. В. Навроцького. К. : Юрінком Інтер, 2013. 712 с.

14. Павлишин А. А. Види вироків та підстави їх постановлення за Кримінально-процесуальним кодексом України. Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. 2003. № 3-4. С. 273-277.

15. Грошевой Ю.М. Правові властивості вироку – акту правосуддя: навчальний посібник. Харків: Українська юридична академія, 1994. С. 28.

16. Тертишник В.М. Кримінально-процесуальне право України: підручник. 4-те вид., доп. і переробл. К.: Видавництво А.С.К., 2003. С. 847.

17. Кримінальний процес України: підруч. для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / Ю.М. Грошевой, Т.М. Мірошніченко, Ю.В. Хоматов та ін.; за ред. Ю.М. Грошевого та В.М. Хотенця. Х.: Право, 2000. С. 387.

18. Євдокімова О.В. Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Х., 2007. 235 с.

19. Про практику призначення судами кримінального покарання: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 р. № 7 (зі змінами, внесеними пост. Пленуму від 10 грудня 2004 р. № 18). ВВСУ. 2003. № 6. С. 14-20.

Статья посвящена выяснению влияния принципа равенства в уголовном праве на формы реализации уголовной ответственности, в частности на такую из них, которая предусматривает осуждение лица с освобождением от наказания. Для этого поэтапно анализируются формы реализации уголовной ответственности, обосновывается, почему определенные уголовно-правовые институты можно отнести к таким формам, а некоторые нет.

Ключевые слова: принципы уголовного права, уголовная ответственность, форма реализации уголовной ответственности, наказание, освобождения от наказания, осуждение.

In the article under consideration author analyzes influence of the principle of equality to forms of the implementation of criminal responsibility, in particular on form, which includes conviction of the person with release from punishment. After this, author analyzing step by step stages of the implementation of criminal responsibility. Author in article proofs why certain criminal material law institutes can be attributed as such forms, and why some of them can't.

Key words: principles of criminal law, criminal responsibility, the form of realization of criminal responsibility, punishment, release from punishment, condemnation.

